

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 929:378.001.5

КООПЕРАТИВНА ІДЕЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА О. Д. БІЛІМОВИЧА

В. В. Зіновчук*e-mail: zinovchuk@yahoo.com*Житомирський національний агроекологічний університет,
Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна

Висвітлено основні етапи життєвого шляху і ключові позиції наукового спадку відомого (до недавнього часу лише в емігрантських колах) вченого-економіста О. Д. Білімовича, який народився в Житомирі. Своїми науковими досягненнями майбутній корифей київської школи економічної думки початку минулого століття зобов'язаний, насамперед, своїй принциповій позиції у науковому диспуті з марксизмом, відданості ідеям ліберальної економічної думки, несприйняттю ідеологізації наукової діяльності. Науковий доробок О. Білімовича включає глибокий аналіз та переосмислення значення століпінської земельної реформи, ролі трудової селянської сім'ї, сільськогосподарської кооперації і державної підтримки та регулювання сільського господарства за умов ринкової економічної системи і демократичного суспільства. Перебуваючи у вимушеній еміграції, О. Білімович одним з перших економістів почав застосовувати математичні моделі в наукових дослідженнях з економіки, довів неспроможність планово-централізованої економічної системи, передбачив її колапс і виникнення проблем, що супроводять цей процес. Він протиставив дисфункціональності колективізованого сільського господарства системне бачення місії сільськогосподарської кооперації як добровільного і взаємовигідного співробітництва (ідея «кооперативного кільця»). О. Білімовичу належить ініціювання дискусії про макроекономічне значення кооперативних процесів в економіці. Наукові погляди О. Білімовича мають важливе значення в обговоренні вектора подальшого розвитку аграрного сектора національної економіки України.

Ключові слова: київська школа економічної думки, сільське господарство, століпінська земельна реформа, сільськогосподарська кооперація, кооперативне кільце, аграрний сектор економіки.

Постановка проблеми

Протягом радянської доби багато вчених-економістів, чий наукові погляди не співпадали з офіційною ідеологією, були або «піддані анафемі» і репресовані, або просто зникли з орбіти уваги наукового загалу ніби їх ніколи не існувало. З крахом тоталітарного режиму до нас поступово повертаються імена видатних дослідників, які народилися в Україні або чий дослідження пов'язані з Україною, або чия творча спадщина має важливе наукове значення для нинішньої України. Першими до нас повернулися праці всесвітньо визнаних вчених-економістів М. Туган-Барановського, О. Чаянова, М. Кондрат'єва. Їх імена відносно швидко було реабілітовано, оскільки вони не входили у активне протистояння з марксизмом – ідеологічним фундаментом соціалістичного ладу. Вони лише просуvalи власні, достатньо сміливі ідеї, пристосовуючи їх до догм «всесильного марксизму».

Потім настав час реабілітації вчених-емігрантів, які мали альтернативні погляди на економічний розвиток тієї частини світу, яку займала колишня Російська імперія. Це були не просто погляди, це були виклики марксистській

ідеології в цілому. До цієї когорти видатних особистостей слід віднести професорів О. Анциферова, О. Білімовича, С. Бородаєвського, Б. Мартоса, С. Храпливого, І. Витановича та ін. Їх об'єднує те, що вони із самого початку не сприйняли комуністичну ідеологію, не змогли позиціонувати себе у радянському режимі, отже змушені були покинути Україну і до кінця своїх днів жити та здійснювати наукову, викладацьку і активну громадську діяльність за кордоном, економічно доводячи неминучий крах Радянського Союзу. Що врешті й відбулося.

Перед цим дослідженням поставлена мета в хронологічній послідовності – системно і об'єктивно оцінити еволюцію наукових поглядів професора Олександра Білімовича, зрозуміти мотивацію його наукового пошуку, оцінити його науковий внесок у розвиток теорії і практики кооперації і, насамкінець, визначити наскільки актуальними для сьогодення залишаються його ключові ідеї щодо подолання наслідків тоталітарного минулого.

Стан вивчення проблеми

У радянській історіографії ім'я О. Білімовича згадувалася лише у негативному контексті, хоча

серед економістів західних наукових шкіл, а також вчених емігрантських кіл він був широко відомим і користувався заслуженим авторитетом. Ситуація докорінно змінилася з розвалом Радянського Союзу і всього соціалістичного табору, особливо після історичної реабілітації генерала А. Денікіна і його перепоховання у Москві у 2005 р.

О. Білімович був визнаний офіційно як відомий вчений-економіст і одночасно опинився у колі інтересів як російських, так і вітчизняних дослідників. У Росії почали масовими тиражами видавати наукові праці О. Білімовича, що були заборонені радянською цензурою. Українським дослідникам доводиться, головним чином, користуватися російськими першоджерелами або звертатися до електронних версій емігрантських видань.

Українські історики і економісти, серед яких С. Злупко, Л. Горкіна, О. Кудласевич, В. Фещенко та ін., достатньо точно і повно дослідили «київський період» діяльності О. Білімовича, його причетність до психологічного напрямку економічної школи Київського університету, початок полеміки з марксистами. Діяльність О. Білімовича у складі денікінського управління об'єктивно висвітлена у працях С. Корновенка [6], Л. Бойко [3], А. Лисенка. Особливо слід відмітити результати наукового пошуку полтавської дослідниці Т. Оніпко, яка дала комплексну оцінку внеску О. Білімовича у розвиток економічної думки. Серед російських дослідників варто згадати Є. Корицького, В. Шетова, О. Козлову [5], О. Куракіна [7], О. Нікуліна [9], Г. Соловійову та ін.

Вважаємо, що наукова спадщина О. Білімовича гіпотетично має певне методологічне значення для розв'язання

економічних проблем сьогодення. Важливо подивитися на цю ситуацію з позиції теперішніх економістів, щоб перекласти безперечно цінні наукові ідеї на мову сучасної економіки та інтерпретувати певні концептуальні позиції у світлі їх практичного застосування. Це визначило напрям представленого дослідження.

Результати дослідження

Коротка біографічна довідка. Відомо, що Олександр Дмитрович Білімович народився у м. Житомир у 1876 р., у родині військового лікаря, який дослужився до чина дійсного статського радника (тобто генерала), що надавав привілей спадкового дворянства. Братом Олександра був Антон Білімович, який з часом став відомим вченим-математиком. Олександр Білімович навчався у класичній чоловічій гімназії рідного міста і закінчив її із золотою медаллю.

У 1900 р. О. Білімович також із золотою медаллю закінчив юридичний факультет Київського університету святого Володимира. Там йому у 1904 р. було запропоновано посаду приват-доцента на кафедрі політичної економіки і статистики для підготовки до професорського звання. Між 1905 и 1911 рр. О. Білімович багато стажувався в німецьких та австрійських університетах. У 1909 р. він захистив магістерську дисертацію про землевпорядкувальне законодавство в Росії (звідси стає зрозумілим його довічна прихильність столипінській земельній реформі). Після захисту О. Білімович стає екстраординарним професором Київського університету.

Зліва – Олександр Білімович, гімназист; справа – Житомирська класична чоловіча гімназія (нині центральний корпус Житомирського державного університету імені Івана Франка)

Джерела: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40109 [01.12.2017];

https://www.zt-grad.blogspot.com/2011/04/blog-post_5584.html [01.12.2017].

У 1915 р. О. Білімович захистив у Петербурзі докторську дисертацію з проблематики мінових цінностей та цін. Його основним офіційним опонентом виступив відомий російський економіст, філософ і громадський діяч П. Струве. Після захисту О. Білімович став ординарним професором і очолив кафедру політичної економіки та статистики Київського університету, яку займав до 1918 р. За ним закріпилася репутація одного з провідних спеціалістів з економіко-математичного напрямку в царській Росії. У цей період він одночасно викладав у Петроградському університеті та деяких інших навчальних закладах, був заступником директора Київського військово-промислового комітету.

О. Д. Білімович – професор Київського університету св. Володимира (початок ХХ ст.)

Джерело: Матич О. [8, с. 24].

У силу своїх ліберальних наукових поглядів та незаангажованої громадянської позиції професор О. Білімович не міг сприйняти догматичних постулатів марксизму. Він відкидав усі ідеї, що базувалися на революційному перерозподілу власності, класовій боротьбі, насильницькій зміні суспільного ладу і рішуче відстоював економічні можливості виходу з системної кризи, в якій опинилася Російська імперія. Ситуація стала для О. Білімовича драматично парадоксальною: з одного боку, він набув величезного авторитету в

академічних колах як один з провідних вчених-економістів свого часу, а з іншого – його ідеї були абсолютно неприйнятними для тих, хто щойно скинув самодержавство, захопив владу і нестерпно жадав революційних перетворень.

У 1919 р. Київ і практично усю територію України захопила Добровольча армія генерала А. Денікіна, який запросив О. Білімовича до керівного органу, т. з. Особливої наради, а з часом призначив керівником Управління землеробства і землевпорядкування підконтрольної території. Важливе місце у цьому співробітництві займало проведення земельної реформи на основі посилення інституту приватної власності на землю, обмеження розмірів землеволодіння, регулювання умов оренди землі. Зрозуміло, що радянська історіографія з ідеологічних міркувань, приписувала уряду А. Денікіна захист інтересів поміщиків та їх прав на володіння землею. Проте деідеологізовані дослідження сучасних українських і російських вчених довели, що в основі денікінської земельної реформи була орієнтація на зміцнення дрібних і середніх селянських господарств за рахунок казенних та поміщицьких земель [6, с. 188; 4, с. 115]. Заради об'єктивності варто додати, що певні уступки поміщикам все ж мали місце, оскільки вони масово підтримували Білий рух [3, с. 129]. Уряд А. Денікіна не встиг реалізувати розроблену за участю О. Білімовича земельну реформу. Безумовно, що в радянські часи усе було зроблено для покриття безвістю цей погляд на вирішення селянського питання, у такий точно спосіб, як й у випадку із сталинською реформою. З поразкою Білої армії у 1920 р. О. Білімович назавжди залишив батьківщину.

В еміграції професор О. Білімович понад 20 років працював у Люблянському університеті (Королівство Сербів, Хорватів и Словенців), де очолював кафедру політичної економії. З проголошенням Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія і посиленням впливу комуністичної влади під керівництвом Й. Б. Тіто професор О. Білімович у 1944 р. виїхав до Мюнхена. Після падіння Третього Рейху, у 1946–1947 рр. обіймав посаду декана економічного і юридичного факультету Міжнародного університету для «перемішених осіб» UNRRA у Мюнхені.

У 1948 р. О. Білімович переїхав до США, де його відразу запросили до Інституту слов'янознавства Університету м. Берклі (штат

Каліфорнія), одного з найпрестижніших у світі. Там він недовго викладав спецкурс, присвячений югославській економіці. Але з часом, беручи до уваги свій вік (тоді йому вже минуло 73 роки), професор повністю переключився на науково-дослідну роботу у Стенфордському університеті.

О. Д. Білімович в часи вимушеної еміграції
Джерело: Матич О. [8, с. 23].

Починаючи з 1954 р., О. Білімович розробляв ідею планування великомасштабної економіки для запобігання економічних криз і безробіття. Під кінець свого життя він прийшов до ідеї «соціального капіталізму» з наближення до «економічної демократії». Він також ніколи не залишав дослідження аграрних проблем. Його життєвий творчий доробок сягнув понад 150 наукових праць. Серце вченого перестало битися у 1963 р. у м. Монтерей, що у Каліфорнії. Особистий архів О. Білімовича зберігається у фондах Гуверівського інституту війни, революції та миру (м. Стенфорд, Каліфорнія).

Наукові погляди О. Білімовича. Можна стверджувати, що майбутньому професору О. Білімовичу пощастило з юних років потрапити до найавторитетнішої школи економічної думки не тільки на теренах України, але й в європейському вимірі. Це була ціла плеяда блискучих економістів, які об'єдналася навколо видатного ученого та державного діяча, київського професора і ректора Київського університету Миколи Бунге (1823–1895). Він не був прихильником теоретичної концепції якоїсь однієї економічної течії. Для його поглядів характерною була достатньо гнучка

позиція, що базувалася на підтримці економічного лібералізму (А. Сміт, Т. Мальтус, Дж. Мілль). З часом М. Бунге більш заглибився в теорію вартості, або цінності (англ. *value*). Спочатку він розглядав вартість, спираючись на висновки Т. Мальтуса, а згодом став на позиції австрійської школи, визначаючи цінність благ суб'єктивною оцінкою їх корисності. Це принципово суперечило теорії трудової вартості К. Маркса. Через це ні сам М. Бунге, ні його найавторитетніші послідовники, зокрема Афіноген Антонович (1848–1917), Дмитро Піхно (1853–1913), Роман Орженцький (1863–1923), а згодом й Олександр Білімович не поділяли ідей марксизму і піддавали його гострій критиці. Критикував марксизм і ще один корифей української економічної думки, вчений європейського гатунку – Михайло Туган-Барановський (1865–1919).

З молодих років О. Білімович відзначився як рішучий опонент марксизму. Практично усі роботи О. Білімовича позначені різкою полемікою з К. Марксом та марксистами. На його думку, хибними були не лише твердження К. Маркса про класову боротьбу як рушійну силу історії, але й проголошення матеріального аспекту людської історії абсолютом та першопричиною усього. Революція, Громадянська війна, а найбільше – вивчений і проаналізований в умовах вимушеної еміграції досвід соціалістичних країн, тільки затвердили його переконання.

Ще як представник психологічного напрямку економічної школи Київського університету О. Білімович заперечив трудову теорію вартості і дотичні теоретичні концепції К. Маркса. Він бачив заслугу австрійської школи саме в тому, що вона виступила проти марксистського положення про двоїстий характер праці, робочу силу як товар, додаткову вартість, класову боротьбу тощо. Величину вартості він пояснив інтенсивністю потреб і на цій засаді визначив зміст поняття «гранична корисність» як зв'язок ступеня задоволення потреб з кількістю благ. О. Білімович запропонував власну класифікацію потреб, з яких визначив величину господарської цінності благ. Основною економічною категорією він вважав суб'єктивну господарську цінність (вартість).

У роки вимушеної еміграції О. Білімович досліджував питання функціонування соціалістичної, передусім радянської економіки. Він категорично не сприймав теоретичні засади соціалістичного господарювання, централізованого управління, необмеженого державного втручання у

господарські процеси. Проте, О. Білімович поступово дещо відійшов від ідей економічного лібералізму, що абсолютизував ринкове саморегулювання, вільну конкуренцію, повну відмову від державного регулювання економіки. Він позитивно ставився до «Нового курсу» американського президента Ф. Рузвельта та деяких інших спроб окремих держав впливати на роботу ринкового механізму.

О. Білімович продовжував доводити неспроможність марксистської доктрини і дисфункціональність централізовано керованої соціалістичної економіки, що пригнічує економічну свободу і унеможливує дію стимулів вільної конкуренції та конкурентного ринку. За деякими оцінками, О. Білімович, один з перших, зважився обґрунтувати неминуче падіння радянського ладу і повернення до ринкових відносин, кваліфікуючи радянський соціалізм як грубий, диктаторський, монопольний державний капіталізм [9]. Зроблений ним науковий прогноз про невідворотність краху соціалістичної системи повністю підтвердився.

О. Білімович виступав, одним з перших, прихильником використання математичних методів в економіці, хоча був противником такого псевдонаукового явища, як квантофренія (зловживання кількісних оцінок якісних характеристик). Йому належить математична інтерпретація «Економічної таблиці» Ф. Кене, також він побудував низку економічних моделей, в т. ч. динамічну модель народного господарства. У 50-і рр. О. Білімович відстоював принципи макроекономічного планування, за допомогою якого розраховував упередити можливі соціальні кризи і катастрофи, а також принципи соціально-орієнтованої політики розподілу. У 1959 р. у Мюнхені вийшла двотомна фундаментальна монографія вченого «Ера п'ятирічних планів у господарстві СРСР», а в 1960 р. – його останнє глибоке дослідження «Економічний лад звільненої Росії». Аналізуючи планово-централізоване господарство СРСР, учений дійшов висновку про породження паралельного нелегального господарства (яке в наш час отримало назву «тіньова економіка») [9].

Праці О. Д. Білімовича відрізняються сміливими прогнозами щодо пострадянської економіки. Загалом потрібно визнати, що передбачення майбутнього, яке вже здійснилося на терені колишнього СРСР, виявилася достатньо точними. Він досить точно передбачив хід подій т. з. «перебудови» кінця 1980-х – початок 1990-х рр., а також ринкові трансформації в пострадянській економіці та їх наслідки.

О. Білімович про кооперацію. Селянське питання завжди цікавило О. Білімовича як вченого і прихильника докорінних соціальних перетворень економічними методами. З молодих років він глибоко вивчав аграрну реформу П. Столипіна, що здійснювалася у 1904–1911 рр. Суть реформи зводилася до оптимізації землеупорядкування, підтримки трудової селянської сім'ї, активізації ролі держави у підтримці сільського господарства. О. Білімович писав, що дати селянам можливість купити землю, а поміщикам отримати гроші, безперечно, було продуманою державною політикою, але коштувало царському уряду 140 млн рублів протягом 1906–1916 рр. [11, р. 339].

Формування завдяки здійсненню столипінської реформи цілого прошарку міцних селянських господарств стало основою розгортання кооперативних процесів на селі. Пізніше, через півстоліття, О. Білімович відмічав: «Подводя итог дореволюционному кооперативному движению в России, можно сказать, что кооперация стала необходимым элементом крестьянской жизни и жизни широких трудовых слоев городского населения, как одной из основ всей хозяйственной структуры России» [1, с. 73]. Більше того, позитив, що привніс собою кооперативний рух, зберігся і в турбулентні часи, які настали після згорання реформи. Один із західних дослідників стверджував, що «єдиним променем світла, який можна було розпізнати в чорному хаосі економічного життя Росії під час війни і революції, була діяльність, здійснювана різними кооперативними організаціями¹» [10, р. 53]. О. Білімович неодноразово звертався до цього факту у своїх дослідженнях. Наприклад, під час роботи над земельною реформою А. Денікіна він намагався використати найкращі ідеї П. Столипіна, розвинути їх, виправити помилки, відшукати економічні важелі впливу на селянство. З цього приводу А. Денікін писав: «Проект Билимовича–Челищева, при всех его спорных сторонах, представлял попытку проведения грандиозной социальной реформы и, если бы был осуществлен до войны и революции в порядке эволюционном, законным актом монарха, стал бы началом новой эры, без сомнения предотвратил бы революцию, обеспечил бы победу и мир и избавил бы страну от небывалого разорения. Но с тех пор маятник народных вожделений качнулся далеко в сторону, и новый закон не мог бы уже оказать никакого влияния на события» [4].

¹ Переклад автора.

О. Білімович чітко розумів, що для кооперативних процесів необхідна «критична маса» потенційних кооператорів, а для отримання такого статусу треба селян зробити власниками землі. Враховуючи це, пропонувалося обмеження землеволодіння для поміщиків, і передача поміщицьких і казенних земель дрібним і середнім селянам. Аргументом на користь цього було твердження, що, в такому випадку, активізувалися би кооперативні процеси, і це стало квінтесенцією реформаторських ідей О. Білімовича.

У 1955 р. О. Білімович опублікував свою основну роботу з кооперативної проблематики «Кооперация в России до, во время и после большевиков», яка вийшла відносно малим тиражем у видавництві «Посев» (м. Франкфурт-на-Майні, ФРГ). Проте ця наукова праця стала добре відомою дослідникам кооперації, і у 2005 р. навіть була перевидана в Росії [1]. Вже сама назва монографії свідчить про її зміст. На широкому емпіричному матеріалі з використанням певних теоретичних узагальнень О. Білімович описав дореволюційну кооперацію. Він довів, наскільки важливою і перспективною була кооперація у соціально-економічному житті країни. Висновки О. Білімовича щодо того періоду підтверджуються результатами дослідження інших відомих вчених-кооператорів – О. Анциферова, О. Фортунатова,

М. Туган-Барановського, М. Зібера, О. Чайнова та ін. Далі О. Білімович критично оцінює радянську добу, доводячи що в кооперативних організаціях СРСР була вихолощена сама суть кооперації, її економічна природа та фундаментальні принципи. Але найцікавішою частиною цього дослідження є прогноз та обґрунтування місії кооперації у пострадянський період. Вона розглядалася автором як необхідна фаза переходу від командної до ринкової економіки, коли ставка робиться на підприємницьку ініціативу широких народних мас, але зберігаються певні форми державного регулювання економіки. О. Білімович вважав, що роль кооперативного сектора настільки зростатиме, що він стане основою багатокладної економіки. Важливо, що кооперація охопить такі важливі сфери, як кредитування, оптова та роздрібна торгівля, сфера обслуговування тощо.

Але особливий акцент традиційно О. Білімовичем зроблено на сільській кооперації. Він стверджував, що для справжньої демократичної кооперації ядро селянського господарства залишається індивідуальним, однак воно має бути оточене т. з. «кооперативним кільцем». Це кільце, вважав учений, доповнює індивідуальне господарство, зміцнює із середини, задовольняючи різні його потреби, захищає ззовні (рис. 1).

Рис. 1. Сучасна графічна інтерпретація кооперативного кільця О. Білімовича
Джерело: власні дослідження.

На думку О. Білімовича, кооперація не тільки не знищує індивідуальні господарства, але й допомагає їм зберегти індивідуальність. Вона найуспішніше розвивається в умовах функціонування вільного індивідуального аграрного виробництва [1, с. 117].

Розвиток кооперації у сільському господарстві і формування цілісної мережі обслуговуючих кооперативів (у нашому сучасному розумінні), слід розглядати як науковий заповіт О. Білімовича. Він підкреслював значення кооперації як найсприятливішого економічного середовища для незалежних товаровиробників-власників. Його метафора «кооперативне кільце» точно відповідає сучасній моделі кооперативного агробізнесу в країнах з розвинутою ринковою економікою, де кожен фермер є клієнтом-власником кількох кооперативів різного спрямування, які комплексно забезпечують безперебійну та ефективну діяльність його господарства.

Висновки і перспективи подальших досліджень

1. Важливе методологічне значення для сучасної економічної науки має плюралістичний підхід О. Білімовича та інших представників психологічного напрямку київської економічної школи, що довела хибність і догматичний характер марксистської теорії трудової вартості. Цей напрям розвитку наукової думки, який стосується фундаментальної економічної категорії «вартість», нині є виключно актуальним, адже стосується концепції доданої вартості. Ця концепція набуває доленосного значення для новітньої України. Вона спрямована на подолання статусу напівколоніальної економіки, що тримається на торгівлі сировиною, не витримуючи експансії імпортованих товарів, і передбачає модернізацію усієї економічної системи країни на засадах інноваційного, високотехнологічного розвитку, орієнтації на висококонкурентні ринки та інтеграцію до світового економічного простору.

2. О. Білімович достатньо переконливо довів неспроможність командно-адміністративної економічної системи ефективно діяти та виживати у динамічних умовах розвитку сучасних світогосподарських процесів. Він точно спрогнозував колапс соціалізму як суспільно-економічного ладу, а також передбачив наслідки цих процесів. Наукова спадщина вченого, особливо в частині можливості протистояння негативним явищам в економіці перехідного періоду,

формування багатоукладного господарства, зростання демократичних основ управління національною економікою, ще недостатньо вивчена у нашій країні, а отже вимагає подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

3. Проведення земельної реформи – гостра соціально-економічна проблема, яка віками не вирішується в Україні. За таких умов унеможливується справедливе ставлення до селян, до тих, хто безпосередньо працює на землі і хто міг би перетворитися на потужній середній клас демократичної держави. Уроки столипінської і денікінської земельних реформ (остання розроблялася за участю О. Білімовича), а також аналогічних реформ у посткомуністичних країнах, полягають в тому, що у центрі аграрної політики має бути орієнтація на трудову селянську сім'ю. Це передбачає протидію монополізації землеволодіння, забезпечення ексклюзивного доступу селян-товаровиробників до вільного і прозового ринку землі (як купівлі-продажу, так й оренди), державну фінансову підтримку формування інфраструктури ринку землі.

4. Заслугує на увагу та подальший розвиток погляд О. Білімовича на макроекономічне значення кооперації. Він вбачав формування кооперативного сектора необхідною фазою становлення ринкової економічної системи в країнах з перехідною економікою. При цьому передбачав просування кооперативних процесів у нові сфери, галузі та види діяльності. Сучасною також варто вважати його ідею посилення зв'язку між кооперацією і місцевим самоврядуванням. Наша країна ще тільки стала на шлях ринкових перетворень, кооперативна фаза розвитку її економіки ще тільки починається. Можливо у працях О. Білімовича ми не знайдемо відповідей на усі гострі питання сьогодення, але, однозначно, вони здатні сформувати вектор наукового пошуку майбутніх дослідників.

Література

1. Билимович А. Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков. Серия : Русское зарубежье : социально-экономическая мысль / А. Д. Билимович. – М. : Наука, 2005. – 191 с.
2. Билимович А. Д. Экономический строй освобожденной России / А. Д. Билимович. – М. : Наука, 2006. – 229 с.
3. Бойко Л. Денікінський режим на українських землях: державний устрій, соціально-економічна і національна політика // Проблеми

вивчення історії Української революції 1917–1921 років. : збірник наукових праць. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вып. 5. – С. 115–144.

4. Деникин А. И. Очерки русской смуты. Т. 4. Гл. XXII. Режим доступа: <http://rushist.com/index.php/denikin-4/834-osoboe-sovoshchanie-denikina-vnutrennyaya-politika> [15.10.2017]

5. Козлова Е.А. Аграрная политика генерала А.И. Деникина // Вектор науки ТГУ. – № 1(11). – 2010. – С. 114–117.

6. Корновенко С. В. Новітня російська історіографія (1990–2000-ті рр.) аграрної політики білогвардійських урядів А. Денікіна та П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях // Наук. пр. істор. фак-ту Запорізького національного ун-ту: наук. період. вид-ня. – 2008. – Вып. 24: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 186–192.

7. Куракин А. А. Серия «Русское зарубежье : социально-экономическая мысль» [Электронный ресурс] / А. А. Куракин // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9, № 4. – С. 83–87. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/org/persons/568698>.

8. Матич О. Записки русской американки: Семейные хроники и случайные встречи / Ольга Матич. – М.: Новое литературное обозрение, 2017. – 145 с.

9. Никулин А. Алгоритм освобождения (А. Д. Билимович. Экономический строй освобожденной России) / А. Никулин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=24&article=1088>.

10. Шелохаев В. Билимович Александр Дмитриевич / В. Шелохаев / Энциклопедия русской эмиграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.persona.rin.ru.../bilimovich>.

11. Bilimovich, Alexander. 1930. "The Land Settlement in Russia and the War" / *Russian Agriculture during the War*. New Haven: Yale University Press: 301-394.

12. Leites, K. 1922. *Recent Economic Development in Russia*. Ed. by Harald Westergaard. Oxford: At the Clarendon Press. – P. 53.

THE COOPERATIVE IDEA IN SCIENTIFIC HERITAGE OF PROFESSOR O. D. BILIMOVYCH

V. Zinovchuk

e-mail: zinovchuk@yahoo.com

Zhytomyr National Agroecological University,

Staryi Blvd 7, Zhytomyr, 10008, Ukraine

The main stages of the life path and the key positions of the scientific heritage of the well-known (until recently only in emigration circles) scholar-economist O. D. Bilimovych, born in Zhytomyr, were revealed. In the beginning of the last century the future coryphaeus of the Kyiv school of economic thought reached to his scientific achievements primarily due to his principled position in the scientific debate with Marxism, devotion to the ideas of liberal economic thought, and rejection of the ideologization of scientific activities. O. Bilimovych's scientific heritage includes a deep analysis and rethinking of the significance of the Stolypin land reform, the role of the rural labor family, agricultural cooperation and state support and regulation of agriculture in a market economy and a democratic society. While in forced emigration, O. Bilimovych, one of the first economists, began to use mathematical models in scientific research on economics, proved the inconsistency of the centrally planned economic system, foresaw its collapse and the appearance of problems accompanying this process. He contrasted the dysfunctionality of collectivized agriculture with the system vision of the mission of agricultural cooperatives as a voluntary and mutually beneficial collaboration (the idea of a "cooperative circle"). O. Bilimovych also initiated the discussion on the macroeconomic significance of cooperative processes in the economy. The scientific views of O. Bilimovych are of great importance in discussing the vector for further development of the agrarian sector of the national economy of Ukraine.

Keywords: Kyiv school of economic thought, agriculture, Stolypin land reform, agricultural cooperation, cooperative circle, agricultural sector of the economy.

КООПЕРАТИВНАЯ ИДЕЯ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ПРОФЕССОРА А. Д. БИЛИМОВИЧА

В. В. Зиновчук

e-mail: zinovchuk@yahoo.com

Житомирский национальный агроэкологический университет, Старый бульвар, 7, Житомир, 10008, Украина

Высветлены основные этапы жизненного пути и ключевые позиции научного наследия известного (до недавнего времени только в эмиграционных кругах) ученого-экономиста А. Д. Билимовича, родившегося в Житомире. Своими научными достижениями будущий корифей киевской школы экономической мысли

начала прошлого столетия обязан, прежде всего, своей принципиальной позиции в научном диспуте с марксизмом, преданности идеям либеральной экономической мысли, неприятию идеологизации научной деятельности. Научное наследие А. Билимовича включает глубокий анализ и переосмысление значения столыпинской земельной реформы, роли трудовой селянской семьи, сельскохозяйственной кооперации и государственной поддержки и регулирования сельского хозяйства в условиях рыночной экономической системы и демократического общества.

Пребывая в вынужденной эмиграции, А. Билимович одним из первых экономистов начал использовать математические модели в научных исследованиях по экономике, доказал несостоятельность планово-централизованной экономической системы, предвидел ее коллапс и возникновение проблем, сопровождающих этот процесс.

Он противопоставил дисфункциональности коллективизированного сельского хозяйства системное видение миссии сельскохозяйственной кооперации как добровольного и взаимовыгодного сотрудничества (идея «кооперативного кольца»). А. Билимовичу принадлежит инициаторство дискуссии о макроэкономическом значении кооперативных процессов в экономике. Научные воззрения А. Билимовича имеют важное значение в обсуждении вектора дальнейшего развития аграрного сектора национальной экономики Украины.

Ключевые слова: киевская школа экономической мысли, сельское хозяйство, столыпинская земельная реформа, сельскохозяйственная кооперация, кооперативное кольцо, аграрный сектор экономики.